

**ESTELLÉS:
MIRADES
I RECORDS**

EST ELL ÉS

LOURDES TOLEDO (coord.)

Diputació
de València

Àrea de
Cultura

Institució
alfons
el magnànim

Edició composta amb lletra Source Serif Pro i
impresa sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m²
i cartolina Image Silk de 350 g/m²

Obra en col·laboració segons RDLEG 1/1996

© 2024, dels textos: cadascuna de les autores

© 2024, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim

Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

Diputació de València

Corona, 36 - 46003 València

Tel.: +34 963 883 169

magnanim@dival.es

www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-052-8

Dipòsit legal: V-1987-2024

Correcció lingüística: Maria Quiles Ruiz

Disseny i maquetació: Marta Negre Gallén

Impressió: Imprenta Sichert, s.l.

Índex

Introducció

Escriure, una amorosa
fam de companyia
Lourdes Toledo
8—27

Vida, poesia i memòria

Diran de mi...
Isabel Añó
28—43

La poesia i la memòria feble
Irene Mira
44—59

Obres de prosa

*Animal de records, animal
lingüístic. A propòsit de
les memòries de Vicent
Andrés Estellés*
Antònia Cabanilles
60—77

Apunts sobre algunes
proses d'Estellés
Xènia Dyakonova
78—91

Estil, temes i símbols

Com si fos el primer cop: obrim
La clau que obri tots els panyes
Meritxell Matas
92—109

Ser o no ser: els nòmades
de *L'Hotel París*, de Vicent
Andrés Estellés
Maria Àngels Francés
110—125

El gran foc dels garbons (1958-1967)
de Vicent Andrés Estellés:
una mirada a les dones
de la postguerra
Glòria Bordons
126—151

Vicent Andrés Estellés,
de València a les Pitiüses.
Un pont de mar blava farcit
de versos
Fanny Tur
152—175

El meu, el nostre Estellés

Tornar al principi: la fascinació
pel *Llibre de meravelles*
Begonya Pozo
176—187

Vicent i Vicent
Irene Rodrigo
188—213

Estellés, el meu pa de cada dia
Susanna Lliberós
214—226

Autores

227—231

Introducció

Escriure, una amorosa fam de companyia

Lourdes Toledo

Llegir una obra, rellegir-la, retrobar-la, descobrir-la o redescobrir-la, ensopegar amb allò que no sabíem o no coneixíem. En definitiva, celebrar un escriptor —persona i llegat— és, o hauria de ser, oferir-li una continuïtat, una durabilitat i un sentit en la memòria, i en l'espai, als carrers, als teatres, a les escoles, a les nostres llars, a les llibreries, i a les biblioteques.

De vegades, però, celebrar el centenari del naixement d'un escriptor és poc més que rescatar-lo de l'oblit per tornar-lo a l'oblit un temps després. No és el cas del poeta Vicent Andrés Estellés (Burjassot, 1924 - València, 1993). Estellés no ha desaparegut mai del nostre escenari literari i cultural, encara més, ha suposat un lligam sòlid entre passat i present: antologies dels seus poemes, reedicions, una obra completa que ha anat fent-se a poc a poc, els sopars de la Nit Estellés, concerts, lectures poètiques als teatres i a les escoles, representacions teatrals, antologies diverses. Ningú podrà negar que és el poeta del poble, del poble valencià i més enllà; de tots els pobles que compartim llengua i cultura, com també d'altres que, feliçment, van arribant a la seua poesia a través de magnífiques traduccions. Com ha dit Jaume Pérez Montaner, qui va descobrir el poeta de Burjassot a São Paulo en una traducció al portugués: «a 5.000 quilòmetres de distància els versos d'Estellés emocionen». Per a Montaner, gran coneixedor d'Estellés: «si Ausiàs es pot considerar l'avi del País Valencià, Estellés n'és el pare clarament».

Llegir Estellés l'any 2024 comporta, segurament, una altra manera de llegir-lo. El context és ben diferent del dels anys seixanta, setanta o noranta, fins i tot ben distint de principi de segle

XXI i, fins i tot, de fa tan sols un parell d'anys. Els lectors que avui l'acullen per primera o segona vegada no són els lectors de fa cinquanta, trenta o vint anys, o almenys no només aquests. El poeta ha anat guanyant mirades i músiques i en cada lectura i relectura els poemes, els versos, creixen i es completen amb més sentit. Aquesta perdurabilitat en el temps és, en part, allò que recull i reflecteix el llibre que ara tenen entre mans: *Estellés: mirades i records*. Una obra col·lectiva, heterogènia per necessitat, un llibre que aporta les lectures d'Estellés que han fet onze dones —periodistes, filòlogues, investigadores, comunicadores, escriptores, historiadores, poetes. Són la visió, les reflexions, les vivències i els records d'Isabel Año. Irene Mira, Antònia Cabanilles, Xènia Dyakonova, Maria Àngels Francés, Meritxell Matas, Glòria Bordons, Fanny Tur, Begonya Pozo, Irene Rodrigo i Susanna Lliberós.

Vistes així les coses, costa de creure que hi haja cap risc o esclatxa en fer d'una data una festa. Els perills serien, en tot cas, que el desplegament festiu, literari i mediàtic que envolta un centenari quedara en un simple embolcall, en una commemoració puntual i després giràrem full. O pitjor encara, en una mena d'embalsamar o de desembalsamar restes, en un funeral, en definitiva. El mateix Estellés escrivia sarcàsticament en la secció *Lletres de batalla* del diari *Las Provincias*, on treballà des de 1948 fins a 1978, sobre els aniversaris referint-se als centenaris de la mort del rei Jaume I i de Jaume Roig. L'article és de febrer de 1974 i du per títol «Aniversaris»:

Hi ha honestes gents que s'ho troben fet, això d'organitzar aniversaris, commemoracions. A la nostra terra, em sembla, d'una manera especial... Tenen aquell posat de taüters antics, que preparaven expeditivament els enterraments, tant fos de primera, com de tercera, com... «Això està fet.» Embagulaven el mort, el ficaven com un entrepà en el caixó, i avant. Habitualment els

enterraments aquells eixien impecables. El sentiment probable per la mort quedava superat per la perfecció de l'espectacle. «Escolte, aquest enterrament li ha eixit molt bé.» «Home, no. Ofici. Les coses volen ofici. I una miqueta d'afició...»

No crec que aquesta radiografia que en fa Estellés, dels aniversaris, siga, ni de bon tros, el cas dels cent anys del naixement del poeta. Però sí, és ben cert que «les coses volen ofici, afició», com escrivia Estellés, i també, afegiria jo, dedicació i estima. Tot això, benvolguts lectors, és el que hi ha darrere d'aquest llibre, el qual se suma a la celebració de l'Any Estellés.

Com va escriure Fuster: «Un fracàs no s'improvisa». Un centenari tampoc. Tota celebració reeixida demana veu, dedicació, entusiasme i voluntat. Aquests són els ingredients que han nodrit el present volum, un llibre eclèctic que obri les portes a diverses facetes d'Estellés. També són distints els punts de mira, la veu, l'estil i la intencionalitat que hi conviuen. Hi ha textos amb un caràcter força personal, lligats a la vivència més directa; d'altres són més formals, i altres fins i tot experimenten amb l'estil i els lectors. Hi ha una varietat no exempta d'atractiu, i això fa que el llibre siga un volum singular.

Tant per motius temàtics com d'organització i lectura podem parlar de quatre parts. Una primera dedicada a la vida, poesia i memòria amb els textos d'Isabel Añó i Irene Mira; una segona dedicada a les obres de prosa, notablement l'obra memorialista, amb Antònia Cabanilles i Xènia Dyakonova. Una tercera part versa sobre estil, temes i símbols, on Meritxell Matas parla de *La clau que obri tots els panys*; Maria Àngels Francés, de *L'Hotel París*; Glòria Bordons, d'*El gran foc dels garbons*, i Fanny Tur, dels lligams literaris d'Estellés amb les Illes, en concret, amb Eivissa. I una darrera part, sobre el poeta que duem dins, el nostre Estellés, amb les mirades

més personals de Begonya Pozo, que tracta de la descoberta del *Llibre de meravelles*, i els records de descoberta estellesiana poètica i vital que ens acosten Irene Rodrigo i Susanna Lliberós.

Donar veu als qui no la tenen

Hi ha lectures que ens descobreixen nous aspectes d'Estellés. És l'avi en el record i el poeta en la memòria col·lectiva, dels quals parla Isabel Añó; la prosa memorialista del poeta, recollida en *Tractat de les maduixes* i *La parra boja*, i els dos llibres de memòries que formen *Animal de records*, tractats amb profunditat, sentit crític i elegància per Antònia Cabanilles, i desgranada també per Xènia Dyakonova en un text atractiu que situa Estellés en un joc meta-literari enginyós i en la tradició literària universal, i que amaga alguna sorpresa. Totes aquestes lectures se centren sobre un Estellés poc tractat i vist fins ara. S'hi suma també la crònica personal de la descoberta i del viatge iniciàtic mitjançant la poesia i la llengua d'Estellés. Em referisc als retrats autobiogràfics que tracen, més enllà de l'anècdota, Begonya Pozo, qui torna al principi, on començà la seua aventura poètica, amb *Llibre de meravelles*, i Irene Rodrigo, quan evoca records d'infantesa i joventut acompanyada del poeta, unint amb un fil imaginari i poètic, ple de referents culturals i paisatgístics, el seu iaio Vicent amb el seu poeta favorit, Vicent Andrés Estellés. Totes dues fan una crònica d'una època i un sentir, amb reflexions sobre la condició de ser dona i escriptora. Propera a elles, però amb un to més personal, Susanna Lliberós dibuixa un paral·lelisme agosarat i emotiu entre ella, poeta i periodista, i Estellés, poeta i periodista. La mort i l'esperança són les grans protagonistes del text, des d'una remembrança molt íntima del poeta.

A la recerca dels versos i el sentit, i resseguint alguns poemes de prop, tenim l'aportació d'Irene Mira i la interpretació de Meritxell Matas, les quals se centren en el poeta com aquell autor «que tenia com a principal preocupació donar la veu a qui no la tenia». Com escriu Irene Mira, «la tasca del poeta és la de recordar el patiment propi, però sobretot el d'aquells que ho han perdut tot i han quedat reclosos en les fronteres del silenci. Aquest compromís poètic esdevé polític quan la veu de l'autor decideix repartir el territori del sensible, en paraules de Jaques Rancièrre, per a constituir aquells silenciats en éssers digens». Un aspecte que ressalta també Irene Rodrigo des d'una perspectiva més autobiogràfica i íntima: «l'lig Estellés i topete els dos: iaio i besavi. Els trobe en la fúria i l'amargor, però també en l'esperança i la llum, en la complexitat i en la senzillesa de la vida. Parlen amb la seua veu, o Estellés parla amb la d'ells. El poeta diu tot el que ells no pogueren expressar, retrata una quotidianitat farcida de les mateixes pors, recances i alegries que a ells els envoltaven».

La misèria del *no poder ser*, la crònica d'un temps fosc i la dona en totes les dimensions possibles dins de la poesia d'Estellés són evocades en la lectura, ben atenta als símbols, que fa Maria Àngels Francés de *L'Hotel París*, una obra que «es pot entendre, com altres obres d'Estellés, com un esforç per *ser*, per enunciar el món que l'envolta, per erigir-se en subjecte que acaba diluït en la collectivitat que retrata».

Per la seua part, Glòria Bordons, situa el llegat poètic d'Estellés en el temps i en la contemporaneïtat, i ens parla de les lectures que n'han fet autors més joves i de com l'han incorporat en les seues obres, amb un esment a les dones que s'han apropiat darrerament a l'obra d'Estellés, de manera que equilibra la balança. Bordons ens diu que s'endinsa en *El gran foc dels garbons* «com una lectora que pertany a una generació de postguerra, tot posant el focus

en les dones que protagonitzen el llibre». L'autora enllaça també aquest poemari amb la debilitat que Estellés sentia per les obres clàssiques. «*El Decameró* és, en certa manera, la inspiració d'aquest llibre, per l'alegria de viure davant les amargors d'aquells anys de postguerra i, fins i tot, per la manera de muntar el poemari». La intertextualitat, les citacions dels clàssics, tant catalans com llatins, les clucades d'ull a altres poetes, estan sovint presents en l'obra d'Estellés.

Per la seua part, Fanny Tur en el seu text «Vicent Andrés Estellés, de València a les Pitiüses» ens apropa vers un Estellés que connecta i parla amb les Illes, concretament amb Eivissa, i ho fa amb un recorregut històric i literari, i mitjançant una tria de poemes significativa i particular. Tur traça ací lligams literaris amb l'illa propera al País Valencià, amb la idea de cultura i territoris compartits, present en els poemes, les amistats i els viatges d'Estellés.

Prendrem la copa de terra
i beurem àvidament
tota la terra i el mar
d'un lent got inacabable.
Beurem el cel i la selva.
Pujarem llargues escales,
els extingits patrimonis,
la queixa de les guitarres,
i mirarem la finestra
i enlairarem la bandera.

(Estellés, 1985: 70)

Amb subtileza, dibuixa el parallelisme, les anades i tornades entre la poesia de Vicent Andrés Estellés i de Jean Serra, l'escriptor eivissenc nascut en 1952 al Biar (Algèria), amb qui Estellés es degué

trobar el 16 de març de 1982 —com escriu Fanny Tur— perquè tres dels quatre llibres que li va dedicar Estellés a Jean Serra —custodiats ara a la Biblioteca Pública de Villangómez— tenen aquesta data. Deu anys després de la mort del poeta de Burjassot, l'escriptor eivissenc guanyava *ex aequo* el Premi de Poesia Vicent Andrés Estellés a València.

El vincle amb les Illes fou important en la vida i obra d'Estellés. Així ho destaca també Xènia Dyakonova: «*Pa amb oli i sal* és una narració més o menys autobiogràfica, en quatre apartats, que forma part del recull *Quadern de Bonaire*, publicat per primer cop el 1985. L'acció passa a Mallorca, on viuen els cunyats del narrador, i on aquest sol anar de tant en tant: és un lloc del qual sempre parla amb entusiasme». A Mallorca també el va unir molt la seua amistat amb el poeta Josep Maria Llompart, sorgida, amb un rerefons irònic, com indiquen les mateixes paraules d'Estellés, arran de «certa crítica implacable, abrupta, necessàriament dura, que havia escrit d'un llibre meu absolutament imperdonable».

L'Estellés periodista, un poeta cronista

Un aspecte a ressaltar és l'Estellés periodista, no només present en els articles i en les memòries, sinó també en la seua poesia, per aquesta manera d'escriure la crònica d'un temps en els seus versos i per la força de narrativització i enumeració dels fets que guarden molts poemes seus.

L'Estellés periodista el descriu ací Susanna Lliberós, i ho fa en un text marcadament autobiogràfic on dibuixa un paralelisme entre la professió de mirar la realitat i dir la veritat en la poesia on paradoxalment, observa Lliberós, es diuen les grans veritats, tal com una vegada li va suggerir un amic: «la meua doble vessant de